

HÜMANİTER BİR SİYASET VE AHLÂK TEORİSİ OLARAK HÂKİMİYET TASAVVURU: H. Z. ÜLKEN'İN GÖRÜŞLERİ IŞIĞINDA BİR İNCELEME

Mehmet Latif BAKIŞ*

E-mail: mehmet.bakis@yalo.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1794-7765>

Citation/©: Bakış, M. L. (2023). *Hümaniter bir siyaset ve ahlâk teorisi olarak hâkimiyet tasavvuru: H. Z. Ülken'in görüşleri ışığında bir inceleme. Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 16, 221-233.

DOI Number: <https://doi.org/10.53112/tudear.1397499>

Öz

Hilmi Ziya Ülken, siyaset ve ahlak felsefesi başta olmak üzere neredeyse bütün çalışmalarında “insan”ı ve “ahlâk”ı “meselelerin meselesi” olarak değerlendirir ve merkeze alır. Zira ona göre, tüm meseleler insanda odaklaşır. Siyaset ve ahlak gibi iki önemli hususiyet de ancak insanı odağına aldığı ölçüde kıymet kazanır. Böyle bir kriterin belirleyici olduğu dünya görüşü, Ülken’in düşüncesinde, *insaniyetçilik* veya *hümanizma* olarak karşılık bulur. Söz konusu insaniyetçilik ya da hümanizma düşüncesi, Batı Rönesansı sonrasında ivme kazanan homosentrik düşüncüyü çağırıştırmamaktadır; daha ziyade, Doğu düşünce ve kültürünün izlerinin görüldüğü bir düşüncüyü seslendirmektedir. Zira homosentrik tavır alışı Transandantal (Aşkın) alana karşı bir duruş ağırlık kazanırken, Ülken’in sözünü ettiği insaniyetçi düşüncede Teosentrik değerler çerçeveyi belirlemekte, söz konusu çerçevede insan amaç varlık olarak öncelenmektedir. Bu husus, bir tarafta dinamik süreçlerin gerçeklerini bir diğer tarafta da geleneksel değerlerin gerekliliklerini bir arada kabul etmeyi ifade eder. Nitekim “insaniyetçi” perspektifi, Ülken’in hem geleneksele yaklaşımı hem de geleceğe dair görüşü hakkında fikir vermektedir. Aksiyon ve sabitenin bir aradalığını savunan Ülken, “ahlâk” damarından beslenen bir insancıl siyaset teorisi geliştirirken, ahlâkın esas olan

* Dr. Öğr. Üyesi. Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğunu teyit edilmiştir.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. The article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

“tamamlayıcı fiiller”in koruyuculuğunu da savunmaktadır. Söz konusu koruyuculuk ise müeyyide olarak düşünülmekte ve bu da buyurgan bir meşru otoriteyi gerektirmektedir. Ülken, söz konusu meşru otoriteye “hâkimiyet” demektedir. Dinamik ve değişken sosyal süreçlerde bir sabitenin gerekliliği düşüncesi, açıktır ki, Ülken’i siyaset ve ahlâk meselesine yönlendirmiş ve insanîyetçi değerleri de merkez almış görmektedir. Ülken’in “hâkimiyet” perspektifi, insanlığın ortak deneyimi ve ortak aklı olarak da kabul edilen tarih ve kültürden de ilhamını almaktadır. Söz konusu teori ve perspektif, insanın aynı zamanda gelecek tasavvurunun ve modernleşme yürüyüşünün serencamını da ifade eder. Söz konusu perspektif, idealizm-realizm kutupları arasında rasyonalist bir dengenin gözetildiği bir yapı arz eder. Platon, Aristoteles ve Kant’ın da Ülken’in düşünce ikliminde mezcoldukları bir tavır alış olan “Hâkimiyet”, insanın, ahlâkın, toplumun ve devletin devamlılığının da teminatı olarak görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Felsefe tarihi, Hâkimiyet, Siyaset, Ahlâk, Hümanizma, Aydınlanma.

THE IMAGINATION OF DOMINATION AS A HUMANITARIAN THEORY OF POLITICS AND MORALITY: A REVIEW IN THE LIGHT OF H. Z. ÜLKEN’S VIEWS

Abstract

Hilmi Ziya Ülken evaluates “human” and “morality” as the “*issue of issues*” and places them at the center in almost all of his works, especially in political and moral philosophy. Because, according to him, all issues focus on humans. Two important characteristics such as politics and morality gain value only to the extent that they focus on people. The worldview in which such a criterion is decisive finds its counterpart in Ülken’s thought as humanitarianism or humanism. The idea of humanitarianism or humanism in question does not evoke the homocentric thought that gained momentum after the Western Renaissance; Rather, it expresses an idea in which traces of Eastern thought and culture are visible. While a stance against the Transcendental (Transcendental) field gains weight in the homocentric attitude, theocentric values determine the framework in the humanitarian thought that Ülken mentioned, and in this framework, humans are prioritized as a purposeful being. This means accepting the realities of dynamic processes on the one hand and the requirements of traditional values on the other. As a matter of fact, his “humanitarian” perspective gives an idea about Ülken’s approach to tradition and his view of the future. Ülken, who advocates the coexistence of action and stability, develops a humanistic political theory nourished by the vein of “morality” and also defends the protection of “complementary actions”, which are the basis of morality. The protection in question is considered as sanction, and this requires an authoritarian legitimate authority. Ülken calls this legitimate

authority “dominion”. The idea of the necessity of stability in dynamic and changing social processes obviously led Ülken to the issue of politics and morality and seems to center humanitarian values. Ülken’s “Domination” perspective is also inspired by history and culture, which are considered the common experience and common wisdom of humanity. This theory and perspective also expresses man’s vision of the future and the march of modernization. The perspective in question presents a structure in which a realistic balance is maintained between the idealism-realism poles. “Domination”, which is an attitude that Plato, Aristotle and Kant also share in Ülken’s climate of thought, is seen as the guarantee of the continuity of man, morality, society and the state.

Keywords: History of philosophy, Domination, Politics, Morality, Humanism, Enlightenment.

Giriş

“Hâkimiyet” (Ülken, 2018) Hilmi Ziya Ülken’in (1901-1974), henüz “Anadoluculuk” düşüncesinin ateşli bir savunucusu (Ülken, 2018; Ülken, 2020a; Ülken, 2020b; Ülken, 2003; Ülken, 2007; Ülken, 2008) olduğu gençlik yıllarında, düşünsel temellerini atmaya çalıştığı bir hümaniter siyaset teorisi. Söz konusu teori, ilkin “Varlık ve Oluş” (Ülken, 1968) isimli eserinde, daha sonra “Aşk Ahlakı” (Ülken, 2010) isimli eserinde çerçevesi ve ilkeleri belirlenen bir siyaset teorisi. Zikri geçen eserlerde “kudret” olarak telaffuz edilen teori, düşünürün insanietçi düşüncesinin dışı vurumudur. Ahlak zemininde teşekkül eden, kültür çerçevesinde gelişen ve mertebelere yaslanan mezkûr hümanist teori, insanı odağa almaktadır. Söz konusu teoride, bütün farklılıklarına rağmen insanların ve kültürlerin ortak değerler etrafında kümelenebileceği ileri sürülmektedir. Ülken, ‘Daha yaşanabilir bir dünya ya da daha insancıl bir dünya mümkün müdür?’ sorusuna adeta olumlayıcı cevap bulmak adına söz konusu siyaset teorisini ortaya koyar. İnsaniyetçi bir perspektif ortaya koyan Ülken; sadece düşünürlerin hümanist tutumlarını vermekle yetinmez, aynı zamanda Doğu ve Batı hümanizmalarını da uyum içinde mezc ederek işler. Doğu’nun değer küresi ile Batı’nın pragmatik ve rasyonel esaslarını bir bakıma Anadolu irfanıyla örtüştürmeye çalışan ve buradan evrensele uzanan düşünür, kritik ve analitik tahliller ve temellendirilmiş tutarlı çıkarımlar yapmaya ihtimam gösterir. Dolayısıyla, Rönesans’ın bir kırılma noktası olarak alındığı, öncesi ve sonrasıyla ilgili düşünce aşamalarının ve gelişmelerin toplumsal ve siyasal tezahürlerinin de dikkatle incelendiği anlaşılmaktadır. Nitekim Ülken’in felsefesini anlamak için onun siyaset ve ahlak görüşünü bilmek de gerekir. Bunları doğru bilmek için de onun “insan” hakkındaki görüşünü doğru okumak gerekir. Bu nedenle, Ülken’in söz konusu tasavvurunu anlamak için “insan” meselesini odak alarak konuyu açılmak gerekir.

Ülken, “*meselelerin meselesi*” olarak tanımladığı “ahlâk”ı (Ülken, 2010, s. 252) ve “*hakikatlerin hakikati*” olarak tanımladığı “insan”ı (Ülken, 2010, s. 3) felsefesinin odağına alarak siyaset felsefesini şekillendirmeye çalışır. O, başlarda “*Şark Hûmanizması*”ndan (Şark hûmanizmasından kasıt, Doğu toplumlarının ve de özellikle İslâm toplumlarının insaniyet anlayışıdır. Aşkın, manevî ve kültürel değerlerin ön plana alındığı Doğu toplumlarında hûmanizma fert veya birey eksenli kurulmamaktadır. Cemiyet öncelenmektedir. Buna karşılık pragmanın kültür halini aldığı düşünülen Batı tarzı toplumlarda da hûmanizma daha ziyade ferdin/fertlerin bireysel beklentilerini maksimum düzeyde olumlama çabası olarak düşünülmektedir. Bu nedenle hûmanizmanın Şark ve Garba göre yorumlanmak durumunda olduğunu düşünüyoruz. Bakış, 2022, s. 91) söz ederek, insanı merkeze alan bir felsefi serüvenle düşünce yolculuğuna çıkar. Daha sonra, deneyimlemeleri, tecrübeleri, dinamik süreçler ve düşüncelerindeki değişiklikler neticesinde Modern Batı Hûmanizmine yönelir. Fakat bu yöneliminde iki farklı değerlendirmenin, iki farklı bakış açısının olduğunu görür. Ülken, iki toplum ya da iki kutup veya iki kültür arasında var olan ‘varlığa açınımı’ hem kritik ve analitik hem de eklektik bir tutumla değerlendirir. Gerek hûmanizma düşüncesini ve gerek Ülken’in insaniyetçi ufkunu doğru anlayabilmek için, toptancı bir peşin ret veya kabul düşüncesiyle hareket edilmemelidir. Bir başka ifadeyle, Batı’da özellikle 18.yüzyıldan sonra bir ivme kazanarak varlığını hissettirmiş olan Aydınlanma hareketi ve onun neticesi olarak savunulmaya başlanmış olan *hûmanizmayı* total ve monist bir tutumla ele alıp kabul veya reddetmek genel ve doğru bir okuyuş için ciddi bir hata olacaktır. Zira Batı için (esasen insanlık ve toplumlar tarihi için de aynı şey geçerlidir) tek bir aydınlanmadan ve dolayısıyla tek bir hûmanizmadan söz etmek doğru değildir (Baykan, 2009, ss. 26, 27). Aydınlanmaların milletlere ve toplumlara göre aldığı renk, insancılık meselesine bakış açılarını da önemli ölçüde belirlemektedir. Söz gelimi Alman aydınlanması, Fransız aydınlanması ve İskoç aydınlanması gibi birbirinden farklı tavır alışları bulunan Batı tipi aydınlanmalardan söz edilebilmektedir. Bu aydınlanma yaklaşımları, aynı zamanda insana ve insaniyete yaklaşımı da belirler. Başdemir’in “İskoç Aydınlanma Etiği”(Başdemir, 2005, ss. 27-44) adlı makalesinde üzerinde durduğu ve önemli nüanslarla mukayese yaptığı çalışmasında da değindiği üzere, çoğunlukla tarihsel tecrübelerin bizlere gösterdiği gibi, skolastik tahakkümlere bir tepki olarak ortaya çıkan bir hareket olduğu anlaşılan *Fransız aydınlanması* ve hûmanizmi, doğal olarak “din”i hayatın dışına iten (Yazoğlu, 2002, s. 67), kutsalın yerine insanı oturtan ve insan aklının her şey için yeterli bir donanıma sahip olduğunu savunan bir tutum ortaya koyarken; dine ve insan iradesine nispeten daha temkinli yaklaşmaya çalışan; ama yine özünde Fransız aydınlanmasında olduğu gibi kilise taassubuna ve öğretilerine bir tepkisel tavır alan *Alman aydınlanması* ve insanın akıl, yetenek, bilgi, tecrübe, imkân ve hareket alanının kısıtlı olmasına karşın ihtiyaç, istek, arzu ve hedeflerinin sınırsızlığı dolayısıyla insanı aşkın olanın yerine konumlandırmayan, bilakis her şeyi deneyimleme şansı olmadığı için insanın daha yetkin bir veriye ulaşması için aşkın referans alanına da ihtiyacının olduğunu savunan ılımlı ya da uzlaşmacı *İskoç*

aydınlanmasını total-monist bir tutumla değerlendirmenin sağlıklı olmayacağı açıktır. Bizim bu hususta bir ön açıklama yapma gereği duymamızın temel nedeni; *Şark Hümanizminden Batı Hümanizmine* doğru bir seyir takip ettiği görülen Ülken'in "Batı" derken ne tür bir aydınlanmaya ve hümanizmaya yakın bir düşünceyi benimsediğinin daha iyi anlaşılmasının ve kritiğini yapmanın gerekliliğini tespit etmektir. Nitekim İran'lı bir edip ve düşünür olan Firdevsî'nin "*Şehname*" adlı yapıtında adı geçen bir komutan olan "Siyavuş" adına ithafla aynı isimli bir tiyatral eser (Ülken, 2020b, ss. 155-226) kaleme alan Ülken, burada da temel olarak hümanizmayı ele almakta; Şark hümanizmasını da yine İran, Fas, Arap, Mısır, Hint, Asya vb. tarihsel, coğrafi ve kültürel yapılarına göre ayrı ayrı hümanizmaların olduğunu ortaya koymaktadır. Belki Anadolu'ya ve Anadolu'nun destansı kültürüne daha yakın gördüğü için olmalıdır ki Fars (İran) hümanizmasını kendi düşüncesine daha yakın bulduğu anlaşılmaktadır, nitekim hümanizmasını o kültürden bir figürle süslemektedir.

Neticede hümanizma ve aydınlanma düşünce ve eğilimlerini, buna neden olan esas unsurlarına göndermede bulunmadan temellendirmek -kanaatimizce- doğru olmayacağından, yukarıda da değinildiği üzere, doğru bir değerlendirme için Ülken'in insaniyetçilik perspektifi hakkında bir malumata ihtiyaç vardır. Zira genel olarak insaniyet düşüncesi insana bakışla alakalı olduğundan, bu durum Ülken için de geçerlidir.

Ülken'in insana bakışı, onun aynı zamanda ahlâka ve siyasete bakışını da belirlemektedir. Ülken, siyasetin ve ahlâkın bireysel ve yalıtık 'hazır bulunuşluk'lar olmayıp, toplumsal zeminde ve fertler arası münasebetler neticesinde cereyan edegelen kazanımların bir tezahürü olduğunu, bunun da insanın sosyal bir şuurla sahip olmasıyla ilişkili bir hususiyet arz ettiğini ortaya koymaktadır. Hiçbir şeyin siyasette, ahlakta, kültürde ve hayatın farklı parametrelerini deneyimlemede tek başına tanımlayıcı, tek başına belirleyici olmadığı (Aydın, 2019, s. 206) gerçeği, Ülken'in insanı odak almasının da gerekçesidir. Her ne kadar insan, doğası itibarıyla bir "şuur varlığı", bir "bilinç öznesi" ya da bir "ahlaki fail" olsa da ve bu yapısı dolayısıyla onun bir "iyi" veya "değer" bilincinin olması gerektiği kanaati öne çıksa da onun en belirgin ve realiteye en uygun olan yönünün ilişkisel olduğu açıktır. Söz konusu sosyallik hususu, insanın değer belirleyici olduğunu, doğanın veya nesnelere değil özne olarak insanın öncelikli konumda olduğunu -örtük olarak- seslendirir. Esasen insana dair yapılmış olan bütün tanımlamaların özünde de bu perspektif yer almaktadır. Bunu Vico'dan bir örnekle de ortaya koymak mümkündür. Şöyle ki, G. Vico (1668-1744), 18. yüzyılın başlarında, filozofların insanı bir kenara koyarak doğaya yönelmiş olmalarını şaşkınlıkla müşahade etmiştir. Zira ona göre; "*insan doğaya doğrudan ve aracısız yönelmemektedir. O, doğaya kendi aklının imkânlarıyla yönelmekte ve doğayı bu imkânlar altında kendi aklına göre tanıyıp bilmektedir. Doğa bize kendi aklımızın penceresinden görüldüğü şekliyle açıktır.*" (Özlem, 2019, s. 203). İnsanın fail veya özne olarak tanımlanmasında da onun bu merkezi rolünün etkin olduğu gözlenmektedir. "Zoon politikon" (Aristoteles, 2017, 1/1253a; Kelly, 2013, ss. 41-42) ifadesi, değer ve yasa ikilisini

bir arada ve insan odaklı olarak ele almayı icbar eder. Bu toplumsal varlık diğer başka şuur “özne”leriyle veya öteki “ben”lerle girdiği karşılıklı iradi münasebetler neticesinde varlığını konumlandırır. Alana dair çalışmaları olan kimi akademisyenlerimizin de üzerinde hassasiyetle durduğu bu mesele (Türer, 2018, ss. 124-131), çalışmamızın ilham kaynağı olan Ülken’in de üzerinde durduğu “varlık ve değer” düşüncesinin önemi hakkında bize önemli referanslar oluşturmaktadır. Mezkûr düşünceye atıfta bulunmamızın nedeni, Ülken’in, “hâkimiyet” felsefesinin odağında bir ‘değerler varlığı olarak insan’ı bulmuş olmasıdır. Haliyle sosyal münasebetlerin teşekkül zemini ve tezahür biçimi, nasıl bir ahlâki ve siyasi düşüncenin hedeflendiğini bulmamızda bize rehberlik edecektir. Nitekim hâkimiyet veya kudret kavramları hem siyaset hem de metafizik alanla göndermeler yaptığından, doğrudan ya da dolaylı olarak ahlak ile de ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda mezkûr kavramların kısa da olsa açıklanması, düşünürün fikriyatının daha doğru bir şekilde bilinmesine yardımcı olacağı kanaatindeyiz. Şöyle ki; Ülken’in siyaset felsefesinin ana omurgasını oluşturan “hâkimiyet” kavramı, Romano Guardini’nin (1885-1968) “kudret” anlamında kullandığı “La Puissance” düşüncesinden ilhamını almaktadır (Ülken, 1954a, 1954b, 1954c). Kudret; bir bilinç, farkındalık ve karşıtların birliği düşüncesini seslendirmektedir. Platon’un (MÖ 428/427 veya 424/423 – 348/347) ideal “Devlet”inin (Eflatun, 1995) gelecekte kurulacağını savunan Ülken (Ülken, 2018, s. 283); ayrıca Platon ve Aristoteles geleneğine bağlı olarak hem Farabi (872-950 veya 951) ve İbn Haldun (1332-1406) başta olmak üzere Kadîm İslam Düşünce geleneğinden beslenmekte hem de modern zamanların siyaset ve ahlak filozoflarının düşüncelerinden ilham almak suretiyle bütünlüklü bir okuma yapmaktadır. Bu okumalar neticesinde de o, totalist-monist bir felsefi görüş benimsemektedir. Dolayısıyla ne salt *fert*, ne salt *toplum* ne de yalıtık olarak *devleti* incelemektedir. O, daha çok, insancıl evrensel buyruklar ekseninde bir milletler konfederasyonunu tesis etme düşüncesindedir. Bunu yaparken de gelenekten kopmadan moderne açılmayı ilke edinmektedir. Dolayısıyla Ülken, ahlâk ve siyaset anlayışlarını tek bir ilke (insan, toplum, devlet, çıkar vb. herbirini müstakil) bağlamında ele alan yaklaşımları yeterli bulmamaktadır. Bu noktada G. W. F. Hegel’i (1770-1831), Z. Gökalp’i (1876-1924), Prens Sabahattin’i (1879-1948), K. Marx’ı (1818-1883) ve genel bir duruş olarak (kendi zamanı içinde) Amerikanizmi (kapitalist-emperyalist demokrasiyi) ve Rusya Federasyonu (Sovyetler dönemi Rusya’sının komünist, sosyalist politik düşüncesi) yaklaşımlarını eleştirir.

İnsanlar (benler) arası münasebetlerin zümreleşmeyi mecbur kıldığını düşünen Ülken, bu münasebetler neticesinde ahlâk, değer, müeyyideler (yasa) ve devlet yapısının teşekkül ettiğini düşünmektedir. Bu teşekkülde veya teşkilatlanmada insanın doğası gereği olan bir vazife veya görev düsturunun işlenmesi gerektiğini; bir diğer ifadeyle bir buyruğun işlenmesi gerektiği kanaatini seslendirmektedir. O nedenle Ülken, karşılaştığı birçok dikotomiye Platon’un *dyadelerinden* hareketle “karşıtların birliği” esasını üzerinde kurarak, totalist-monist bir yaklaşım sergilemektedir (Ülken, 2018, s. 71). Bu yaklaşımın ana damarı ise

hümanizmadır. Ahlâki da siyaseti de bu hümaniter damar beslemektedir. Dolayısıyla pratik felsefenin ya da felsefî aksiyonun ilişkisini bu insancıl değerler belirlemektedir.

Yukarıda belirtilen tavır alış, dışlayıcı, sekteye uğraticı, içe kapanık, her türlü yaklaşımı bireyselde kalan tutumların sönmeye mahkûm olduğu inancına karşılık; evrene açılan, ihya ve inşa edici ve topluma ya da insanlığa açık yaklaşımların da geleceği kuracağı inancını beslemektedir. Bu husus bir bakıma fütüristik bir siyaset savunusunu seslendirmektedir. Buradaki hümaniterlik ölçüsü ise ahlâk ve değerlere göre belirlenmektedir. Ahlâk, kurulan organizasyonlara göre şekil alabilmektedir. En büyük ya da en yetkin organizasyon olarak kurumsallaşmış teşkilat olarak “Devlet” de müeyyide ve yasa ile bu ahlâkı temin ve muhafaza eder. Yasa ve müeyyide, meşru bir otorite eliyle sürdürülmek suretiyle hem toplumsal düzen sağlanmakta hem ferdî bilinç oluşmaktadır. Her iki durumda da tebellür eden husus disiplin ve ödev ahlakının tesis edilmesidir. Bu hususta Ülken'in yaklaşımında da adeta bir tür Kant'çı emperatif bir yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Esasen Ülken'in, hümaniter yaklaşım ve milletler konfederasyonu halinde teşekkül edeceğini öngördüğü “Dünya Devleti” ütopyası da bu emperatif anlayıştan beslenmektedir. Nitekim “hâkimiyet” düşüncesi üzerinden ahlâk ve siyaset ilişkisi de bu minval üzere kurulmaktadır.

Hâkimiyeti bir tür toplumsal konsensüs olarak düşünüp, ahlâk ve siyaset ile de çerçevesini belirleyen Ülken, düşüncesini özerken tarihselci yorumsama metodunu ve mukayeseleri de sıklıkla kullanmaktadır. O, sadece analiz yapmakla yetinmemekte, ayrıca yerine göre sentez de oluşturmaktadır. Ülken, hâkimiyetin hümaniter miyarının kayması halinde tahakkümlerin (zorlama hâkimiyet şekillerinin) doğacağını ileri sürmektedir. O nedenle de geleceğin ideal siyasal yapısının ve ahlâki toplum yapısının karşıtı olarak, liberal ve özgürlükçü söylem üzerinden meşrulaşma arayışı içinde olan Kapitalizmi ve Komünizmi görmekte ve eleştirmektedir.

Hegelci ve Gökalpçı *ulus devlet* veya *devlet vatandaşlığı* fikirlerinden ziyade Kant'çı *dünya vatandaşlığı* (kozmpolitan) düşüncesine daha yakın duran Ülken, ‘Platon gibi polis vatandaşlığını mı; Kant gibi kozmpolizmi mi savunuyor?’ şeklinde akla düşmesi muhtemel soruya cevap olarak; ya ‘hiçbiri’ ya da ‘her ikisi’ şeklinde temkinli bir cevap vermek mümkündür. Zira Ülken, temel esasların tatbik ve takibinin imkânını Platoncu “Polis”te bulurken (Platon vd., 2007, ss. 16, 34, 209), bu esasların milletlerden teşekkül etmiş konfederatif bir dünya devleti ile taçlandırmak ideali ile de Kantçı kozmpolitan bir seyir takip eder. Dolayısıyla Ülken'in siyaset teorisi reel ile ütopya arasında kelimenin tam anlamıyla ideal bir konumda bulunur. Daha açık bir ifadeyle şu değerlendirme yapılabilir; Ülken'in ahlâk, siyaset ve insan görüşü, idealizm ile realizmin uç noktaları arasındaki en ideal bir rasyonel seviyeyi ifade eder.

Ülken'in siyaset veya politik görüşünün ideal bir konumda olması, onun *Hâkimiyet* sisteminin “insani vatanseverlik” olarak da ifade edilebilecek olan *meratip* düşüncesinden gelmektedir (Ülken, 2016, s. 302; Ülken, 2010, ss. 45-70). Mertebeler devleti, mertebeler

toplumu ve mertebelere göre belirlenmiş iş yaşamı, insanlık dünyasının ortak değerler etrafında kümelenebileceği ümidini seslendirmektedir. Nitekim insanlar arası münasebetlerin zorunlu bir neticesi olarak tezahür eden ilkeler, kanunlar, yasalar, an'ane ve kültürler de söz konusu mertebeli yaşamın bir gereği olarak değerlendirilmektedir. Amir-memur, işveren-işçi, yönetici(lider)-yönetilen(tebaa), hür-köle vb. pek çok hususiyetler birer mertebeyi oluştururlar (Ülken, 2010, ss. 139-142, 2018, ss. 313-354). Esasen ahlâk bu sosyal tabakalar ve fertler arasında husule gelen münasebetler neticesinde tebellür eden bir değer olduğu gibi; söz konusu ahlâk anlayışı, siyaseti ve politikayı da tazammun eder.

Yukarıda geçen hususiyetler umum olarak canlı zihinlerin varlığına ve işleyişine göndermeler yapmaktadır. Ülken'in teşekkül ettirdiği ideal sosyal ve siyasal yapıyı belirleyecek olan da bu tür şuur varlıklarının bilinçli münasebetleri olacaktır. Türecin "her nerede canlı zihinler mevcutsa, orada aslî görünüşleri içinde iyi ve kötünün yargısı ile yükümlülüğün bulunduğu ahlâkî bir dünya vardır" (Türecin, 2015/5, s. 18) ifadesiyle de belirttiği husus "iyi"nin peşinde bir ahlâk, erdem peşinde bir adalet ve adaletin peşinde bir siyasetin ilişki zemininde tezahür eden bir şeydir; ve bu, Ülken'in düşüncesinde "hâkimiyet" veya "kudret" olarak ifade edilmektedir. Nitekim Ülken'in devlet ve siyaset teorisinin ideal olarak görülmesi bu yaklaşımdan çıkarılmaktadır.

Sonuç

Aristoteles'in "zoon politikon" olarak tavsif ettiği "insan"ı, Hilmi Ziya Ülken, "ahlaki özne" veya "bilinç varlığı" olarak tanımlar. Zira söz konusu ahlaki failin tabiat karşısında aldığı tavıra ya da ortaya koyduğu tutuma "ahlak" denmektedir. Zira ahlak toplumsal münasebetler neticesinde teşekkül eden bir gerçeklik olduğundan; söz konusu gerçekliğin sürdürülebilir olması ancak müeyyidelerin tatbikiyle mümkün olmaktadır. Bu ise meşru bir buyurgan otoriteyi yani gücü gerektirmektedir. Ülken bu güce "hâkimiyet" ya da eski tabirle "kudret" demektedir. Ve söz konusu gücün uygulanmasına dair ileri sürdüğü görüşleri bir bütün olarak bir Siyaset Felsefesi ve politik teori olarak teşekkül etmektedir. Söz konusu felsefenin ve teorisinin odağında ise insan bulunmaktadır.

Kudretin hem siyasi hem de transandantal boyutlarının olması ise odakta bulunan insanın, ahlak ve siyaseti bir bütünlük içinde ve değerler seferine mutabık olacak şekilde bir dünya ve insanlık toplumunu teşekkül ettirmesini gerektirmektedir. Bu düşünce dolayısıyla Ülken'in hâkimiyet teorisinin, hümaniter bir siyaset teorisi olduğu değerlendirilmektedir.

Hümaniterlik hususu ise Doğu ve Batı aydınlanmalarının etkileri ve iki kültürün dünya görüşleri ve de değer küreleri çarpıştırılarak bir evrensel orta yol tespit etmeye çalışılmaktadır. Ülken, yaptığı kritik ve analitik tahlilde insanın iki gerçeğini de ihmal etmeyecek bir çıkarım yapmaktadır. Bir taraftan Doğu'nun özellikle ahlak damarı üzerinde kurulmuş olan değerlerini, bir diğer tarafta ise Batı'nın daha ussal ve pragmatik yaklaşımını Platoncu diyadoloji yöntemiyle bir bütün olarak kurmaktadır. Böylece o, modernizmin

parçalayıcı etkilerine karşı hem yerelde kalıp aidiyetini koruyan hem de evrensele açılıp geleceği kuran daha sağlam bir değerler küresi inşa etmek istemektedir.

Söz konusu kürenin teşekkülünü ise Platon'un ideal sitesinin esaslarından olan *bilgelik* ve *yöneticilik* şartlarının demokratik bir dünyada gerçekleştirilebileceği düşüncesi üzerinde temellendirmektedir. Ona göre, geleceğin gençlerin eliyle -bu anlamda- kurulması kaçınılmazdır. Bu yönüyle Ülken'in hümaniter bir siyaset teorisi olan "*Hâkimiyet*", Geç Osmanlı-Erken Türkiye devletinin yetiştirdiği filozofumuzun özgün bir savı olarak düşünce, siyaset, ahlak ve felsefe disiplinlerinde haklı yerini almıştır. Gelecekte inşa edilecek insanlık dünyası da Ülken'in mezkûr ufkunun haklılığına tanıklık edecek gibi durmaktadır. Zira parçalanmışlığın hemen her türlü deneyimlendikten sonra insanın kurtuluşu değerler küresi etrafında kümelenmekte arayacağından ya da bulacağından kuşku yoktur.

Gerek zamanın dinamik akışı gerekse de modernitenin parçalayıcı yapısı, bütünün total ve monist bir yapıda kalmasına izin vermemektedir. Dinamizmin ve modernitenin süreçleri içinde beliren değişim, dönüşüm, oluş ve bozuluş hadiseleri ise insana söz konusu kriz ve ritim içinde bir sabiteye ulaşması imkânını veya çarelerini aratmaktadır. Bu arayış, dinamik hayatın da üzerinde bina edildiği ahlak ve siyasetin gerçekliğine rağmen sabite olarak bir değerler küresi ihtiyacını ortaya koymaktadır. Ülken de söz konusu dikotomik süreci birtakım diyadolojiler kurarak çözüme ulaştırmayı hedeflemektedir. Hâkimiyet düşüncesinin tam olarak böylesi bir tasavvur olduğu söylenebilir.

Hülasa, yukarıda değinilen dinamizm ve sabite mevhumlarının bir arada zikredilmesi kolay görünmemekle birlikte, ilke ve hedefler açısından, dinamik süreçlerde de bir sabitenin olması zorunluluk arz etmektedir. Bundan dolayı Ülken, ahlâk ilkelerini ve o ilkeler üzerine kurulu olan ve de söz konusu ilkelerin "koruyucu" olduğu bir siyaset anlayışını esas alır. Farklılıkların ve çeşitliliklerin zenginlik olarak algılandığı; öznelerin bilinçli ilişkileri üzerine kurulu bir milletler federasyonunun teşekkül ettiği; ortak değer ve benzerlikler etrafında dünya insanlarını tek bir devlet haline getirme arzusunun tebellür ettiği bir siyaset teorisi olan "*Hâkimiyet*", Ülken'in, "kriz ve ritim", "integral insan", "milletler konfederasyonu", "insaniyet", "kültürler bütünü", "mertebeler", "adalet" vb. meseleleri de içeren ve *hümaniter* ilkeleri esas alan fütüristik düşüncesini seslendirir.

Kaynakça

Aristoteles. (2017). *Politika*. Çev. F. Akderin. (3. bs). Say Yayınları.

Aydın, M. S. (2019). *Varoluş Yolunda Sayılı Yıllar*. Kapı Yayınları.

Bakış, M. L. (2022). *Hilmi Ziya Ülken'in Hâkimiyet İsimli Eseri Ekseninde Siyaset ve Ahlak İlişkisi* (Basılmış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Başdemir, H. Y. (2005). İskoç Aydınlanması Etiği: Hutcheson, Hume ve Smith. *Liberal Düşünce Üç Aylık Dergi*, 37, 27-44.

- Baykan, F. (2009). *Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar*. BilgeSu Yayınları.
- Kelly, P. (2013). *Siyaset Kitabı*. Çev. T. Sadak. Alfa Yayınları.
- Özlem, D. (2019). *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi* (3. bs). Notos Kitap.
- Platon. (1995). *Devlet*. Çev. S. Eyyüboğlu & M. A. Cimcoz. (8. bs). Remzi Kitabevi.
- Platon. (2007). *Yasalar*. Çev. C. Şentuna & S. Babür. (3. bs). Kabalıcı Yayınevi.
- Türer, C. (2016). (Pragmatist) Ahlâk Nedir? *Temâşâ Dergisi*, 5, 15-32.
- Türer, C. (2018). 'Metafiziksel İyi'den Değer'e Ahlâkın Yolculuğu. M. K. Arıcan, M. E. Kala, & Y. E. Aydınbaş (Ed.), *İnsan, Ahlâk ve İktisat, Prof. Dr. Sabahattin Zaim Hocanın Aziz Hatırasına* (ss. 124-131). TYB Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1954a). Guardini'nin Kudret Hakkında Düşünceleri. *Türk Düşüncesi Dergisi*, 2(9), 178-183.
- Ülken, H. Z. (1968). *Varlık ve Oluş*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2003). *Anadolu'nun Dinî Sosyal Tarihi: Öncüler, Barak Baba, Geyikli Baba, Hacı Bektaş*. Çev. A. Taşğın. (1. bs). Kalan Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2007). *Türk Tefekkürü Tarihi*. (3. bs). Yapı Kredi Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2008). *Millet ve Tarih Şuuru*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2010). *Aşk Ahlakı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2016). *Ahlak*. (3. bs). Doğu Batı Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2018). *Hâkimiyet*. Doğu Batı Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2020a). *Anadolu Hayali*. A. Utku (Ed.). Doğu Batı Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2020b). *Anadolu Köklerini Arayış*. A. Utku E(d.). Doğu Batı Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1954b, Temmuz 12). Kudret I. *Yeni Sabah Gazetesi*.
- Ülken, H. Z. (1954c, Temmuz 19). Kudret II. *Yeni Sabah Gazetesi*.
- Yazoğlu, R. (2002). Hümanizm ve Mevlâna. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9(20), 67-83.

The Imagination of Domination as a Humanitarian Theory of Politics and Morality: A Review in the Light of H. Z. Ülken's Views

Mehmet Latif Bakış

Extended Abstract

Hilmi Ziya Ülken is known as a prominent figure of the late Ottoman and early Turkish Republic period. Ülken has made noteworthy works on politics, ethics, culture, being and becoming, knowledge and value, humanism and philosophy. His interdisciplinary personality is reflected in his wide range of works, and there are a few topics that stand out in particular. These can be mentioned as humanitarianism, politics and morality, homeland and state, man and society, and power. His works in which the aforementioned values are analysed together are "Ethics of Love", "Being and Becoming", "Humanitarian Patriotism" and "Dominance". In fact, his conception of "sovereignty" has been known since his early years when he voiced the idea of a political philosophy or a political theory. This conception is inspired by Plato's understanding of the ideal state. However, since the "king-philosopher" or "philosopher-king" dichotomy, which is one of the conditions of Plato's ideal state, could not be overcome or the conditions for those days were not completed, the aforementioned idea was doomed to remain as a utopia. However, Ülken argues that in the future, young people will have the opportunity to receive education and use democratic practices, and that Plato's utopian vision will be realised. He calls this "sovereignty". Sovereignty is the name given to the commanding authority used for legitimate governments authorised by the free will of the people. Democratic governments and republics are mentioned in this context. The opposite of sovereignty is domination. The domination, which is evaluated as the deterioration of sovereignty, is a name given to coercive governments that impose themselves on them despite the people. Dictatorships, communisms, monarchies, etc. are mentioned as examples. The view put forward by Ülken is destined to create a confederative world state. The structure, the framework of which is formed by culture, is based on levels. Its basis is determined by the sphere of morality and values. At the centre of all these aspects is human usefulness and humanitarianism.

For this reason, Ülken's political theory "Dominance" is also known as a humanitarian vision. The belief that it will be realised by the hands of the youth and the fact that the

youth should gain a consciousness and personality according to this vision shows that this view also has a futuristic perspective. All these characteristics lead us to think about how we can construct the world of humanity, which is woven with dichotomies, in a more humanitarian way with Platonic dialogues and to produce solutions. This vision, which prioritises human beings and morality, aims to build the public for and with human beings. The public has an important place in Ülken's vision. For according to him, "morality is the publicisation of the soul" and the public voices an idea about the existence of common and universal human values. His idea of confederation, which is based on the community of nations and leans on levels, also points to the importance he attaches to the public. The guarantee of political theory, which he believes will be formed on the basis of morality and value sphere, is sanctions. This is only possible with a legitimate commanding authority or power. Morals, like laws, can be secured and protected by the authority in question. Sustainable peace of the individual and society can only be ensured under such a condition. For this reason, he believes that the state must also be established on a moral ground. In other words, he implies that "wisdom, courage, bravery, chivalry, justice and compassion", which are the virtues believed to be possessed by the human being as a moral subject, should have institutional equivalents in the political state structure, which can be expressed as "education, army, economy, law and religion" respectively.

As well as building virtuous individuals and personalities, virtuous societies and states must also be built. Because pleasure or peace or happiness is one of the primary reasons for human beings as well as all beings. It is clear that a kind of social consensus is necessary for the establishment of such a structure. In this context, Ülken believes that both a social and a global common attitude can be realised. It is also possible to call this staying local and opening up to the universal. While the purpose of locality is belonging, the purpose of universality should be understood as opening up to innovations and differences. Ülken considers that the historical experiences and cultural codes of human beings, who are the subject of anthropological examination, essentially contain the adventure of the realisation of the aforementioned ideas. Although human society has experienced some ruptures in the historical process, he believes that common human needs and social realities have manifested themselves on a relational basis. Ülken makes justifications and inferences by bringing views from both eastern and western philosophers to support his argument. Thus, he makes comparative evaluations not only of the philosophers of the two cultures, but also of the conceptions of humanity and humanism of two different cultures, namely the East and the West. Explaining that Western humanisms reveal differences within themselves, while Eastern humanisms emphasise almost the same theme, Ülken determines that the reality underlying all searches is the dichotomy of "crisis" and "rhythm". The coexistence of the dichotomy of crisis and rhythm with the diadological method indicates the existence of common values or goals. According to Ülken, who states that every state of crisis also contains its own rhythm, it is necessary to make virtuous common sense dominant for the solution of all problems. This will only be

possible through a sound and virtue-based education system. This is because consciousness of belonging, personality construction, cultural belonging and value sphere, etc. can only be formed through a solid, consistent and virtuous educational structure.

As a matter of fact, Ülken foresaw that the changes made in the education system of the early Republic of Turkey might cause harm instead of benefit in the long run, and he sent a seven-page letter to the Minister of Education of the time, in which he shared his doubts and threats in the field in question, and put forward suggestions and justifications. However, the problems pointed out by Ülken as well as Nurettin Topçu, one of the intellectuals of the same period, are better understood today. While the common concerns of our thinkers, who tried to reveal by implication that the love of freedom and homeland, with a shallow understanding, is not only valid in the matter of liberation from a visible bondage; perhaps more importantly and most dangerous, is to get used to living together with invisible rings, are "alienation", it must be stated that their common goal is "the consciousness of belonging". As a matter of fact, Ülken's "Love Morality" and Topçu's "Rebellion Morality", as well as Said Halim Pasha's "Buhranlarımız", point to common concerns, and it is deemed necessary for the citizens of the young Republic, who are trying to become stakeholders in the new world, to act as a subject and with a consciousness. Education is considered as the basic ground for this necessity. The necessity of a sound spiritual, mental and physical education has always been emphasised in order to move towards the horizon of the future with the accumulations of history. Ülken even gives the example of the achievements of the Finns and the Japanese thanks to their cultural consciousness, and also draws attention to the importance of preparing for the future in every field by giving the example of Australia's scouting activities for young people. To put it briefly, Ülken, while trying to put forward a humanitarian political theory, tries to demonstrate that human beings have to live a harmonious and consistent adventure between tradition and the future. He believes that it is possible to build an ideal but real world within the encompassing framework of values such as morality and humanity. He implies that we can also consolidate our own position in existence by establishing a conscious community that feeds on the experience of history but marches towards the future. The idea of "sovereignty" must also be considered as a reflection of the aforementioned imagination.